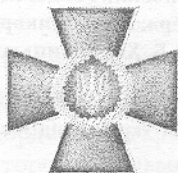

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ СЕРІЯ: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Виходить чотири рази на рік

Заснований у 2000 році

№ 1(74)2015

УДК 378.1:37.01:355.23:159.9

ББК 68.68

3-41

Засновник і видавець:
**Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького.**

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Національної академії
Державної прикордонної служби України від 30 січня 2015 року, протокол № 1.

Редакційна колегія:

головний редактор – доктор педагогічних наук, професор О. В. Діденко;
заступник головного редактора – заслужений працівник освіти України,
доктор психологічних наук, професор Є. М. Потапчук;
відповідальний секретар – кандидат психологічних наук Ю. В. Франчук.

Члени редакційної колегії за галузевими напрямками:

педагогічні науки:

доктор педагогічних наук, професор А. В. Галімов; доктор педагогічних наук, про-
фесор Д. В. Іщенко; доктор педагогічних наук, професор І. С. Руснак; доктор педагогіч-
них наук, професор О. В. Торічний; доктор педагогічних наук, професор В. В. Ягупов;
доктор педагогічних наук, доцент В. І. Мірошніченко; доктор педагогічних наук, до-
цент Г. М. Артюшин; кандидат педагогічних наук, доцент Н. В. Берестецька;

психологічні науки:

доктор психологічних наук, професор О. Ф. Волобуева; доктор психологічних
наук, професор В. О. Лефтеров; доктор психологічних наук, професор О. Д. Сафін;
доктор психологічних наук, професор М. І. Томчук; доктор психологічних наук, про-
фесор В. І. Осьодло; кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
О. Ю. Андрощук.

**Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної
3-41 служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки / [гол. ред. О. В. Діден-
ко]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. – № 1(74). – 548 с.**

У збірнику наукових праць уміщено наукові публікації вчених та науково-педа-
гогічного персоналу академії й інших навчальних закладів та наукових установ. При-
значений для ознайомлення громадськості з результатами наукових досліджень. Роз-
рахований на науковців, педагогів та тих, хто цікавиться проблемами сучасної науки.

УДК 378.1:37.01:355.23:159.9

ББК 68.68

© Видавництво НАДПСУ, 2015

<i>ГОЦУЛЯК Н. С.</i>	
Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання.....	378
<i>ДІДЕНКО О. В.</i>	
Урахування особливостей взаємовідносин у психологічній роботі з сім'ями співробітників правоохоронних органів	391
<i>ЕРЬОМЕНКО Д. Ю.</i>	
Сутність та зміст психологічної стійкості прикордонників та її структурні компоненти.....	404
<i>ЖУРАВЛЬОВ В. В.</i>	
Психологічні аспекти професіоналізму керівників органів охорони державного кордону.....	416
<i>КАМЕНЮК Ю. В.</i>	
Соціально-психологічні аспекти військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів	429
<i>КРАСНОКУТСЬКИЙ М. І.</i>	
Самооцінка як складова психологічної надійності спортсменів пожежно-прикладного спорту	443
<i>МЕЛЬНИК Я. І.</i>	
Результати психопрофілактики девіантної поведінки військовослужбовця.....	456
<i>ПРИХОДЬКО І. І., МАЦЕГОРА Я. В., ПЕНЬКОВА Н. С.</i>	
Типізація адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців, які брали участь у проведенні антитерористичної операції.....	469
<i>САМОХВАЛОВ О. Б., КОВАЛЬСЬКА І. Е.</i>	
Темперамент у копінг-стратегіях поведінки прикордонників.....	484
<i>САХНІК О. В.</i>	
Психологічне супроводження професійної діяльності працівників Державної пенітенціарної служби України як ефективний засіб забезпечення їх особистої безпеки та надійності.....	496
<i>ФІЛІППОВ М. О.</i>	
Щодо питання формування в офіцерів-прикордонників системокомплексу психотехнологій детекції недостовірної інформації, наданої правопорушниками на державному кордоні України	507

УДК 159.9: 057.36

Ігор Іванович ПРИХОДЬКО,

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України Національної академії Національної
гвардії України, м. Харків*

Яніна Володимирівна МАЦЕГОРА,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України науково-дослідного центру Національної
академії Національної гвардії України, м. Харків*

Наталія Євгенівна ПЕНЬКОВА,

*старший викладач кафедри військового навчання та виховання
Національної академії Національної гвардії України, м. Харків*

ТИПІЗАЦІЯ АДАПТАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У ПРОВЕДЕННІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

*У статті визначено типи адаптаційних ресурсів особистості у
військовослужбовців Національної гвардії України, які брали участь у
проведенні антитерористичної операції.*

Ключові слова: *адаптація, військовослужбовці, антитерористична операція, екстремальна діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Військовослужбовці Національної гвардії України (НГУ) виконують службово-бойові завдання (СБЗ) під час проведення антитерористичної операції (АТО), яка розпочалася у квітні 2014 року на території Донецької та Луганської областей. Ця діяльність проходить в екстремальних умовах, вона відрізняється від інших видів професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичними перевантаженнями, високим ризиком для життя та здоров'я особового складу. Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до професійного стресу (дистресу) та різних розладів адаптації як під час виконання СБЗ, так і після їх завершення. Тому визначення типів адаптаційних ресурсів особистості у представників екстремальних професій є актуальною та своєчасною проблемою для вдосконалення заходів їх морально-психологічного супроводу, профілактики виникнення посттравматичних стресових розладів (ПТСР) в особового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх психічного здоров'я та працездатності після впливу екстремальних факторів завжди була у центрі уваги досліджень науковців і практичних психологів. Особливе місце серед екстремальних ситуацій посідають локальні військові конфлікти, до яких можна віднести події на Донбасі. Проблеми адаптації людини після перенесених стресових подій завжди були у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. У них було визначено, що психологічні наслідки впливів психогенних факторів військових конфліктів обумовлюють широке коло різноманітних порушень, які різними авторами описуються як бойові психічні травми, гострі реакції на стрес, соціально-стресові розлади, комбатантна акцентуація особистості, ПТСР та ін.

Так, В. О. Пономаренко виділяє певні добіологічні бар'єри, які попереджають негативний вплив бойового стресу на військовослужбовця, – це психічне здоров'я, світоглядні установки, розвинене від-

чуття військового обов'язку та професіоналізм особового складу [6]. Автор визначає, що під час бойового стресу відбувається інтеграція двох основних завдань для особистості: зберегти інших та себе (іноді інших раніше, ніж себе). Учений доводить, що в бойових умовах досвід і знання відіграють провідну роль при порятунку себе, крім цього, для порятунку інших необхідні такі додаткові психологічні якості, як честь, гідність, інші "духовні паттерни" особистості.

А. Г. Маклаков визначає як окрему категорію особистісний адаптаційний потенціал, який є інтегральною характеристикою психічного розвитку особистості, що дозволяє диференціювати людей за ступенем їх стійкості до впливу психоемоційних стресорів, а також з певним ступенем успішності вирішувати завдання прогнозування ефективності діяльності в екстремальних умовах [2].

В. О. Бодров, О. О. Обознов пропонують стійкість до стресу розглядати як інтегративну властивість особистості – стресостійкість, яка характеризується необхідним ступенем адаптації індивіда до впливу екстремальних факторів середовища та професійної діяльності; детермінується рівнем активації ресурсів організму та психіки індивіда; виявляється в показниках його функціонального стану та працездатності [1].

За даними Ю. І. Погодіна та ін., загальна характеристика психічного стану військовослужбовців залежить від особистісних особливостей і періоду бойової діяльності: наприкінці бойових дій у 80 % офіцерів було виявлено виражені ознаки бойової психічної травми (астенізація та різні дезадаптаційні розлади), які певною мірою потребували спеціалізованої медико-психологічної допомоги [5].

Дослідження психофізіологічного стану військовослужбовців перед початком бойових дій у Чечні та на першому етапі їх ведення, яке проведено В. С. Новіковим, показало, що тільки 28 % особового складу були практично здоровими, у 72 % виявлено астено-депресивні (46 %) або психотичні (26 %) реакції, які потребували оперативної психофізіологічної та фармакологічної корекції [3]. Автор зазначив, що найбільші зміни у психічному стані військовослужбовців відбувалися під час їх тривалого знаходження та ведення зтяжних бойових

дій: практично в усіх обстежених відмічалися ознаки астенізації з різними нервово-психічними розладами, нервово-психічна нестійкість збільшувалася з 22 % на початку ведення бойових дій до 38 % після 21–49 діб бойових дій. У цілому, вважає автор, у 52 % було визначено задовільний рівень психофізіологічної боєздатності особового складу, у 48 % – незадовільний: з тривалим знаходженням у зоні бойових дій у військовослужбовців погіршувалися загальне самопочуття, а також деякі психологічні характеристики, збільшувалася ситуативна тривожність, з'являлися ознаки істероїдних акцентуацій особистості (імпульсивність, демонстративність).

Достатньо ґрунтовними є дослідження В. С. Новікова та ін., які вивчали проблему психофізіологічної корекції та реабілітації військовослужбовців, що брали участь у бойових діях в Афганістані та республіках Закавказзя [4]. За результатами психофізіологічного та соціально-психологічного дослідження десантників, які брали участь у бойових діях в Афганістані, більше 70 % з них заявили про різні психосоматичні скарги, практично кожний четвертий відчував значні труднощі у реадаптації до служби у мирних умовах. Подібні зміни були у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в республіках Закавказзя. Так, більше ніж у 50 % особового складу були різні особистісні акцентуації, рівень депресивних реакцій та тривожно-фобічних виявів спостерігався у 28 %, психопатичних рис – у 48 %; більше 50 % офіцерів скаржилися на порушення сну й апетиту, у 81 % офіцерів, які брали участь у бойових діях в Чечні, виявлена виражена асенізація, що потребувала проведення психофізіологічної та фармакологічної корекції.

Подібні дані підтверджуються і результатами власних досліджень соціально-психологічної адаптації військовослужбовців після їх повернення із зони проведення АТО: нами було виявлено низький рівень соціальної та особистісної адаптації до повсякденних умов службово-бойової діяльності у 25 % офіцерів, 33 % військовослужбовців за контрактом та 22 % військовослужбовців строкової служби [7].

За даними психіатра військово-морського флоту США W. Nash, який керував програмою контролю бойового стресу серед морських

піхотинців, подібні вияви були також і у військовослужбовців США, які брали участь в активних бойових діях в Іраку. Як з'ясував автор, на відміну від розповсюджених переконань, найбільшою шкодою для психіки є не тільки страх або жах, які військовослужбовці змушені переборювати на полі бою, але й почуття сорому та провини, що пов'язані з "моральними" травмами, від яких вони страждають. Ним виявлено, що на першому місці стоять випадки загибелі товаришів по службі, на другому – помилкове відкриття вогню по американським військовослужбовцям, коли гинули товариші, на третьому – відчуття провини за загибель мирного населення, особливо жінок і дітей. W. Nash підкреслює, що ще одним важливим фактором психогенно обумовлених травм може стати звільнення з армії, яке з часом супроводжується руйнівним почуттям втрати в тих людей, чиє життя обмежувалося винятково службою у збройних силах і які раптово виявилися непотрібними [8].

Таким чином, на сьогодні немає чіткої класифікації вищезгаданих психічних розладів, які виникають як відстрочена реакція (стан) організму на важку травматичну подію. Як бачимо, у багатьох наукових працях автори розглядали різноманітні аспекти цієї складної і водночас дуже важливої проблеми, але на сьогодні немає публікацій, пов'язаних з емпіричним дослідженням адаптаційних ресурсів особистості у представників екстремальних видів діяльності, які брали участь у проведенні АТО.

Метою статті є визначення типів адаптаційних ресурсів особистості у представників екстремальних видів діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні особливостей адаптації представників ризиконебезпечних видів діяльності до перебування в екстремальних умовах узяли участь 117 військовослужбовців з різних військових частин Центрального оперативно-територіального об'єднання НГУ (офіцери, військовослужбовці військової служби за контрактом, військовослужбовці строкової служби), які брали безпосередню участь у виконанні СБЗ під час проведення АТО.

Для визначення типів адаптації військовослужбовців до перебування в екстремальних умовах нами було використано комплекс психодіагностичних методик. Так, “Шкала реактивної та особистісної тривоги” (ШРОТ) авторів Ч. Спілберга – Ю. Ханіна дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну властивість, і як стан, що пов’язаний з поточною ситуацією, у якій знаходиться людина. Опитувальник оцінки стану адаптації “ОСАДА” (автор С. І. Яковенко) дозволяє оцінити рівень адаптації військовослужбовця до психотравмуючої ситуації. “Опитувальник травматичного стресу” (ОТС) (автор І. О. Котенев) визначає у людини ознаки гострого стресового розладу (ГСР) та посттравматичного стресового розладу.

Для проведення типізації адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців НГУ до їх перебування в екстремальних умовах було використано процедуру кластерного аналізу, у результаті чого було виділено чотири групи військовослужбовців, які відрізняються між собою за показниками адаптації до перебування у стресових умовах діяльності (див. таблицю).

**Психометричні характеристики груп адаптації
військовослужбовців Національної гвардії України до
перебування в екстремальних умовах (в умовних балах)**

Шкали	Групи				Значущість розбіжностей					
	1 група	2 група	3 група	4 група	t ₁₋₂	t ₁₋₃	t ₁₋₄	t ₂₋₃	t ₂₋₄	t ₃₋₄
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Методика ШРОТ										
Реактивна тривога	37,11 ± 5,75	33,44 ± 5,33	37,50 ± 2,83	40,5 ± 3,87	2,95*	0,33	1,66	2,78*	3,19*	1,38
Особистісна тривога	34,25 ± 4,93	29,96 ± 5,73	29,0 ± 9,27	34,25 ± 5,3	3,37*	1,58	0,0	0,28	1,48	1,24
Методика ОСАДА										
Задоволеність собою, своїм психічним станом	8,41 ± 1,84	10,96 ± 1,40	13,0 ± 0,0	6,0 ± 0,0	7,34*	22,30*	11,73*	7,29*	17,7*	–

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Задоволеність ситуацією, її динамікою	8,65 ± 1,29	9,68 ± 1,22	12,0 ± 0,0	6,50 ± 0,58	3,64*	23,16*	6,66*	9,55*	8,43*	19,05*
Задоволеність сферою міжособистісних стосунків	8,38 ± 1,68	8,52 ± 1,19	9,0 ± 0,0	7,50 ± 1,73	0,48	3,33*	0,99	2,01*	1,14	1,73
Задоволеність своїм функціональним станом	8,15 ± 1,58	8,24 ± 2,24	8,0 ± 0,0	6,0 ± 0,0	0,19	0,85	12,20*	0,54	5,00*	–
Задоволення життєдіяльністю	9,18 ± 1,95	9,56 ± 2,31	14,0 ± 0,0	7,0 ± 0,82	0,75	22,09*	4,70*	9,61*	4,15*	17,15
Підсумок	42,76 ± 5,52	46,96 ± 6,33	56,0 ± 0,0	33,0 ± 1,41	2,98*	21,46*	10,40*	7,14*	9,62*	32,53*
Методика ОТС										
L – неправда	15,41 ± 2,57	10,56 ± 0,51	19,0 ± 0,00	13,50 ± 3,42	15,93*	12,49*	1,10	83,30*	1,72	3,22*
Ag – агравації	6,55 ± 2,57	9,88 ± 1,01	12,0 ± 0,0	6,0 ± 0,82	9,48*	19,00*	1,10	10,46*	8,51*	14,70*
Di – дисимуляція	7,54 ± 3,24	9,08 ± 3,55	11,0 ± 0,0	7,25 ± 3,86	1,94*	9,57*	0,15	2,71*	0,89	1,94*
ПТСР	112,54 ± 11,42	137,6 ± 5,07	172,0 ± 0,0	84,25 ± 4,57	15,37*	46,55*	10,80*	33,95*	21,3*	38,37*
A (1) – подія травми	9,70 ± 1,44	8,80 ± 2,53	11,0 ± 0,0	6,50 ± 0,58	1,69	8,05*	9,67*	4,34*	3,94*	15,59*

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
В – повторне переживання травми	20,71 ± 3,28	31,24 ± 2,03	39,0 ± 0,0	13,50 ± 2,89	19,25*	49,80*	4,84*	19,15*	11,8*	17,67*
С – симптоми уникання	31,30 ± 6,29	33,92 ± 3,55	46,0 ± 0,0	25,00 ± 3,83	2,62*	20,89*	3,09*	17,03*	4,37*	10,97*
Д – симптоми гіперактивації	33,01 ± 4,35	44,52 ± 4,05	54,0 ± 0,0	24,75 ± 3,77	12,17*	43,12*	4,24*	11,70*	9,62*	15,50*
F – дистрес і дезадаптація	17,81 ± 3,21	19,12 ± 1,01	22,0 ± 0,0	14,50 ± 2,38	3,18*	11,68*	2,66*	14,21*	3,83*	6,30*
ГСР	104,63 ± 9,6	131,92 ± 3,5	170,0 ± 0,0	75,00 ± 2,94	21,11*	60,47*	16,22*	53,69*	34,8*	64,54*
b – дисоціативні симптоми	16,09 ± 2,51	22,56 ± 0,51	33,0 ± 0,0	14,00 ± 2,31	21,72*	60,35*	1,76	103,0*	7,38*	16,45*
c – повторне переживання травми – “вторгнення”	19,28 ± 3,25	27,80 ± 2,53	34,0 ± 0,0	12,25 ± 2,99	13,67*	40,49*	4,57*	12,24*	9,86*	14,57*
d – симптоми уникання	7,61 ± 2,06	7,68 ± 1,52	10,0 ± 0,0	3,25 ± 0,50	0,18	10,37*	12,84*	7,63*	11,2*	27,0*
e – симптоми гіперактивації	38,23 ± 5,58	51,08 ± 3,55	62,0 ± 0,0	29,75 ± 4,92	13,61*	38,09*	3,34*	15,40*	8,32*	13,10*
f – дистрес і дезадаптація	13,73 ± 3,36	14,0 ± 0,0	20,0 ± 0,0	9,25 ± 5,25	0,73	16,68*	1,69	–	1,81	4,09*
depres	38,56 ± 8,56	47,76 ± 2,03	59,0 ± 0,0	39,0 ± 5,72	8,85*	21,35*	0,15	27,73*	3,03*	7,0*

Примітка. * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Як видно із наведених даних, перша, друга та третя групи відрізняються між собою за показниками вираженості ознак напруження та травматичного стресу. Ці показники збільшуються від першої до третьої групи, але логіка змін особистісної та реактивної тривожності дещо інша. Так, у першій групі (68,38 %) майже за усіма показниками адаптивності діагностовано напруження без загрози для особистості, яке знаходиться у межах норми. Однак при хронічному перебігу воно може мати негативні наслідки для психіки військовослужбовців. Про високу вірогідність розвитку такого сценарію свідчить низький рівень задоволеності життям, який діагностовано в цій групі. Майже всі показники травматичного стресу в першій групі знаходяться у межах норми, виключення становлять показники за шкалою “С – симптоми уникнення” та “F – дистресу і дезадаптація”, які можна позначити як середньовисокі.

Звертає увагу на себе і те, що в першій групі найвищі показники особистісної тривожності ($34,25 \pm 4,93$) і досить висока шкала “А – подія травми” ($9,70 \pm 1,44$) порівняно з іншими групами оцінки. Можна припустити, що саме висока здатність до передбачення негативних наслідків подій і критичне ставлення до своїх можливостей, які відображаються на збільшенні показників особистої тривожності, дистресу й оцінки небезпечності ситуації, помножені на стратегію уникнення прогнозованої небезпеки, забезпечують меншу травматизацію особистості в актуальній ситуації, зменшують вірогідність розвитку ПТСР. Таким чином, даний тип адаптації військовослужбовців до екстремальної ситуації можна позначити як “тривожний (прогнозує небезпеку)”.

Для другої групи (21,37 %) характерним є деяке недооцінювання небезпеки подій, які вони переживають. Так, у цій групі діагностовано одні з найменших показників реактивної тривожності ($33,44 \pm 5,33$) і оцінки “Подій травми” ($8,80 \pm 2,53$). Крім того, у цій групі менш вираженими є показники ГСР (“b”, “c”, “e” – середньовисокі значення (60–70 Т), “d”, “f” – середні (близько 50Т) порівняно з показниками ПТСР (усі показники середньовисокі, знаходяться в діапазоні 60–70 Т). Така “непідготовленість” призводить до субекстремального рівня напружено-

сті особистісних адаптаційних ресурсів в актуальній екстремальній ситуації, деякої незадоволеності собою, своєю здатністю контролювати конкретну ситуацію, її динаміку і власну життєдіяльність у цілому. Проте, попри набуті ознаки ПТСР, пережиті події не змінили їх загальної установки щодо оточуючого світу, який вони і надалі не сприймають як небезпечний і загрозливий (одні з найменших показників “особистої тривожності” ($29,96 \pm 5,73$), не змінили їх відвертості, відкритості зовнішньому світу (найменші показники за шкалою “L – неправда” ($10,56 \pm 0,51$)). Таким чином, цей тип адаптації військовослужбовців до екстремальної ситуації можна позначити як “відкритий небезпеці”.

Представники третьої групи (6,84 %) демонструють усі ознаки гострого стресового розладу, критичне напруження особистісних адаптаційних ресурсів. Проте ці показники поєднуються з найменшими з перших трьох груп показниками особистісної тривожності і досить високим (на загальному фоні показників методики ОСАДА цієї групи) рівнем задоволеності своїм функціональним станом ($8,0 \pm 0,0$). У цій групі також діагностовано найвищі показники за шкалою “L – неправда” ($19,0 \pm 0,0$), “Ag – агравація” ($12,0 \pm 0,0$) та “Di – дисимуляція” ($11,0 \pm 0,0$). Ці дані дозволяють припустити, що в цих військовослужбовців існують не тільки ознаки гострої стресової реакції, але є прагнення викликати співчуття, виправдати власну поведінку відомими даними про стрес, які могли бути поширеними серед особового складу під час проведення заходів з психологічної підготовки. На користь цього говорить і те, що представники цієї групи належали до різних військових частин НГУ, і серед них були як військовослужбовці військової служби за контрактом, так і військовослужбовці строкової служби, але їх показники виявилися майже тотожні (стандартне відхилення за всіма шкалами методик ОТС та ОСАДА дорівнює нулю). Таким чином, відображається не тільки індивідуальне переживання травматичної ситуації, але й вже сформовано узагальнене уявлення військовослужбовців про особливості переживання бойового стресу і його наслідки на основі проведення типового психологічного лекторію. Виходячи з цього, даний тип адаптації військовослужбовців до

екстремальної ситуації було позначено як “віктимний (приймає роль жертви)”. Ми також вважаємо, що до цієї групи ввійшли і ті військовослужбовці, які реально мають ознаки ГСР.

Дещо протилежні тенденції виявлено у четвертій групі (3,42 %), для представників якої характерним є демонстрація повної відсутності ознак ГСР, підкреслення високого рівня власних адаптаційних ресурсів особистості. При цьому вони мають найвищі показники реактивної тривожності ($40,50 \pm 3,87$), які іррадіюють і на особистісну тривожність ($34,25 \pm 5,32$). Можна припустити, що представники цієї групи, усвідомлюючи власну тривогу, намагаються її приховати від оточуючих (а можливо і від самих себе), компенсувати зайвою бравадою. Таким чином, цей тип адаптації військовослужбовців до екстремальної ситуації було позначено як “витісняючий (приховує свій страх)” (не виключено, що наднизькі показники ГСР та ПТСР у деяких випадках є наслідком свідомого контролю відповідей під час роботи з методикою ОТС та ОСАДА).

Можемо припустити, що реальні показники переживання стресової ситуації у представників третьої і четвертої груп є дещо зміненими показниками ставлення до ситуації і себе в ній. Так, представники третьої групи підкреслюють наявність ознак гострого стресу і його негативних наслідків, а четвертої, навпроти, їх маскують.

Таким чином, у період підготовки військовослужбовців до виконання службово-бойової діяльності в умовах проведення антитерористичної операції необхідно проводити психодіагностичні дослідження з визначенням певних груп психологічної готовності до цієї діяльності.

Перша група (до 70 % військовослужбовців) буде характеризуватися достатнім рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, середнім рівнем тривожності, адекватним обстановці, добрими адаптаційними ресурсами. До другої групи (близько 20 % військовослужбовців) буде належати особовий склад з високим рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, низьким рівнем тривожності та високими адаптаційними ресурсами. З урахуванням достатньої професійної підготовки з першої та другої групи

військовослужбовців доцільно формувати ударні передові підрозділи. Висока боєздатність підрозділів, які сформовані з військовослужбовців цих груп, а також мінімальні санітарні, психогенні та безповоротні втрати будуть позитивно впливати на морально-психологічний стан іншого особового складу та їх готовність до виконання СБЗ у зоні проведення АТО.

Третю групу (до 10 % особового складу) військовослужбовців можна охарактеризувати як осіб з незадовільним рівнем психологічної готовності до виконання покладених СБЗ, недостатнім рівнем адаптаційних ресурсів, високою тривожністю та загалом низькою професійною працездатністю. Під час виконання СБЗ у зоні проведення АТО саме з цих військовослужбовців відмічається найбільша кількість безповоротних, санітарних та психогенних втрат. Тому таких осіб доцільно використовувати в підрозділах забезпечення поза зоною ведення бойових дій.

Висновки:

1. Проведене емпіричне дослідження адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців, які брали участь у проведенні АТО, дозволило виявити чотири типи адаптації до їх перебування в екстремальних умовах: “тривожний (прогнозує небезпеку)” (68,38 %), “відкритий небезпеці” (21,37 %), “віктимний (приймає роль жертви)” (6,84 %), “витісняючий (приховує свій страх)” (3,42 %).

2. Для ефективного виконання службово-бойової діяльності в зоні проведення АТО необхідно проводити психодіагностичні дослідження військовослужбовців на трьох етапах виконання СБЗ: перед початком, під час їх виконання СБЗ і після завершення (у період ротації особового складу).

3. За результатами оцінки адаптаційних ресурсів особистості залежно від стійкості до бойового стресу доцільно всіх військовослужбовців поділяти на дві групи: до першої віднести особовий склад з “тривожним (прогнозує небезпеку)” та “відкритим небезпеці” типами адаптації, з яких доцільно формувати ударні передові бойові підрозділи. У другу групу виділяти військовослужбовців, у яких виявлені “віктимний (приймає роль жертви)” та “витісняючий (приховує свій

страх)» типи адаптації; з них доцільно формувати підрозділи забезпечення, які не беруть участі у бойових діях.

4. За результатами психодіагностичних досліджень доцільно визначати такі групи боездатності військовослужбовців: з достатнім, задовільним та незадовільним рівнем адаптивності. Військовослужбовці з достатнім рівнем адаптаційних ресурсів особистості психологічної корекції не потребують, при задовільному рівні психологам військових частин потрібно проводити заходи психологічного супроводу з особовим складом, при незадовільному рівні вирішувати питання про доцільність перебування таких осіб у зоні проведення АТО (направляти на експертизу представникам медичної служби).

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні особливостей адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців НГУ, які брали участь у проведенні АТО, через півроку-рік після бойових дій для визначення можливих ознак ПТСР.

Список використаної літератури

1. Бодров В. А. Система психической регуляции стрессоустойчивости человека-оператора / В. А. Бодров, А. А. Обознов // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 32–40.
2. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16–24.
3. Новиков В. С. Психофизиологическое обеспечение боевой деятельности военнослужащих / В. С. Новиков // Военно-медицинский журнал. – 1996. – № 4. – С. 37–40.
4. Новиков В. С. Психофизиологическое обоснование проблемы коррекции и реабилитации участвовавших в боевой деятельности военнослужащих / В. С. Новиков, А. А. Боченков, С. В. Чермянин // Военно-медицинский журнал. – 1997. – № 3. – С. 53–57.
5. Погодин Ю. И. Психофизиологическое обеспечение профессиональной деятельности военнослужащих / Ю. И. Погодин, В. С. Новиков, А. А. Боченков // Военно-медицинский журнал. – 1998. – № 11. – С. 27–36.

6. Пономаренко В. А. Психология личности и воздействие боевого стресса / В. А. Пономаренко // Военно-медицинский журнал. – 2004. – № 10. – С. 60–64.

7. Приходько І. І. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора та ін. // Честь і закон. – 2014. – № 3. – С. 68–74.

8. Nash W. P. “The stressors of war” in combat stress injury: theory, research and management / ed. C. R. Figley and W. P. Nash. – New York : Routledge Press, 2007. – P. 11–31.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2015.

Приходько І. І., Мацегора Я. В., Пенькова Н. Е. Типизация адаптационных ресурсов личности у военнослужащих, принимавших участие в проведении антитеррористической операции

Определены типы адаптационных ресурсов личности у военнослужащих Национальной гвардии Украины, принимавших участие в проведении антитеррористической операции.

Ключевые слова: адаптация, военнослужащие, антитеррористическая операция, экстремальная деятельность.

Prykhodko I. I., Matsegora Y. V., Penkova N. E. Typification of personality adaptation resources of servicemen involved in the antiterrorist operations

For identifying features of the personality adaptive resources to extreme conditions psychodiagnostic study with 117 servicemen of the National Guard of Ukraine have been conducted. These servicemen participated in the combat operations during the anti-terrorist operation in the eastern regions of Ukraine. Cluster analysis procedure has been used for typification of personality adaptive resources. Therefore four groups of soldiers have been identified. These four groups have differences in marker of adaptation in stressful conditions of service and combat activities. We have identified them as “anxious (predicts danger)”, “open to hazard”, “sacrificial

(assumes the role of the victim)”, “crowding out (hiding the fear)” types of adaptation being in extreme conditions.

The results showed that for the effective implementation of combat activities in the area of anti-terrorist operations troops psychodiagnostic research should be carried out and held in three phases of the service and combat missions: before, during and upon completing (during personnel rotation).

To estimate the adaptive personality resources depending on the stability to combat stress it is necessary to divide all military personnel into two groups: the first includes the personnel with “anxious (predicts danger)” and “open to hazard” types of adaptation, of which combat units are expedient to be formed. The other group includes servicemen who have “sacrificial (assumes the role of the victim)” and “crowding out (hiding the fear)” types of adaptation. Thus it is reasonable to form units which don’t take part in combat operations from the last group.

It is also expedient to determine three groups of combat readiness according to the results of psychodiagnostic research: with sufficient, satisfactory and poor levels of adaptability. Military personnel with sufficient adaptive resources doesn’t need psychological correction. Those servicemen who have satisfactory level need psychological support to be carried out. When identifying the poor level of personality adaptive resources a decision on the expediency of such persons in the zone of the antiterrorist operation should be taken (to send for an examination in the medical service).

Keywords: *adaptation, servicemen, anti-terrorist operations, extreme activity.*

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ СЕРІЯ: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

№ 1(74)2015

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань
ВАК України у галузі педагогічних та психологічних наук
(постанова президії ВАК України від 26.05.2010 № 1-05/4)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації КВ № 16330-4802Р від 27.01.2010

Редактор І. М. Бабина

Комп'ютерна верстка С. І. Мороз

Відповідальність за достовірність фактів та інших даних несуть автори

Здано до набору 17.02.2015. Підписано до друку 20.03.2015

Формат 60×84/16. Гарнітура Minion Pro. Тираж 100 прим.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 31,85. Обл.-вид. арк. 32,61

Адреса редакції та видавця:

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29007, Україна
тел. +38(0382)65-05-93. <http://nadpsu.edu.ua/nauka/fahovi-vidannya-akademiyi/>

Електронну версію збірника розміщено за веб-адресою
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpnarpv_ppn/index.html

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007. Зам. № 605